

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΠΟΥ ΒΑΣΙΖΕΤΑΙ ΣΤΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

*Καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα
nikopan@media.uoa.gr*

■ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο κείμενο αυτό ο συγγραφέας, εξετάζοντας τις διάφορες δομικές δυσκολίες που εμποδίζουν τον πολιτισμικό εκδημοκρατισμό και οι οποίες προέρχονται από τα υποσυστήματα που επηρεάζουν το πολιτισμικό πεδίο, προτείνει βασικές αρχές που οφείλουν να διέπουν κάθε αγώνα για τον εκδημοκρατισμό των οικονομικών και πολιτιστικών προϋποθέσεων και την πρόσβαση στον νόμιμο πολιτισμό.

Λέξεις κλειδιά: πολιτισμικός εκδημοκρατισμός, πολιτισμός, πεδίο

AGAINST THE TRUTH BASED ON CONSENT

NIKOS PANAGIOTOPOULOS

*Professor, Department of Communication and Media,
National and Kapodistrian University of Athens, Greece
nikopan@media.uoa.gr*

■ ABSTRACT

In this text the author, by examining the various structural difficulties that hinder cultural democratization and originate from the subsystems that affect the cultural field, proposes basic principles that ought to govern any struggle for the democratization of the economic and cultural conditions and the access to legitimate culture.

Keywords: cultural democratization, culture, field

■ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ ΠΟΥ ΒΑΣΙΖΕΤΑΙ ΣΤΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

Είναι κρίσιμο να επανέλθει στη δημόσια συζήτηση το ζήτημα της ανάγνωσης, της χρήσης του βιβλίου. Πρόκειται για αναγκαία προϋπόθεση κάθε πολιτισμικής δημοκρατίας. Μάλιστα, είναι ο καιρός του.

Γιατί; Διότι σε μια εποχή όπου η «πολιτισμική θρησκεία» έχει γίνει «χώρος» μεγάλων επενδύσεων, σθεναρών πεποιθήσεων και ισχυρών δεσμεύσεων, σε μια εποχή όπου οι διάφορες μορφές «πολιτισμικής γκάφας» ισοδυναμούν με αμαρτία και η κοινωνιολογική προσέγγιση των πολιτισμικών πρακτικών εξακολουθεί να προκαλεί «ιερή» αγανάκτηση εκ μέρους των φιλότεχνων που τη θεωρούν «βλασφημία», σε μια εποχή όπου κυριαρχεί η συζήτηση σχετικά με την «αλληλεπίδραση των πολιτισμών», τον νέο πολιτισμό «inrealttime» στα socialmedia, τη νέα «δημόσια τέχνη» στο διαδίκτυο που «εκδημοκρατίζει» την τέχνη η οποία άλλοτε προοριζόταν μόνο για τις ελίτ και ως κύρια έδρα της είχε τα μουσεία-ναούς, οδηγούμαστε στη γνωστή αλλά μάλλον συλλογικά απωθημένη θέση της κοινωνιολογίας: το πολιτισμικό κεφάλαιο πάει στο πολιτισμικό κεφάλαιο¹.

Σήμερα είναι πλέον αναγκαίο να υπενθυμίσουμε σε όλους όσοι ασχολούνται με τον χώρο του πολιτισμού, παραγωγούς, καλλιτέχνες και κοινό, πως οι πολιτισμικές πρακτικές αποτελούν προϊόν κοινωνικών καθορισμών και όχι «προσωπικών κλίσεων», πως η τάση, η ροπή, η «ανάγκη», η διάθεση που έχει κάποιος να καταναλώσει πολιτισμικά αγαθά, να πάει σε ένα μουσείο, να παρακολουθήσει μια θεατρική ή χορευτική παράσταση, να διαβάσει ένα βιβλίο, είναι άνισα κατανεμημένη μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, καθώς αποτελεί προϊόν εκπαίδευσης, είναι αποτέλεσμα «καλλιέργειας»: το συμβολικό προϊόν αναγνωρίζεται ως συμβολικό αγαθό μόνο από όσους κατέχουν τα μέσα να το ιδιοποιηθούν, να το αποκωδικοποιήσουν. Το να μην εξετάζονται, επομένως, οι κοινωνικοί όροι που καθιστούν δυνατό το ενδιαφέρον για τον πολιτισμό, σε κάθε του έκφανση, έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή της ιδεολογικής θέσης που στηρίζει τις προσδοκίες των υποστηρικτών της στους «εκλεκτούς» και στους «άριστους», μια θέση κεντρική στην κουλτούρα των καλλιεργημένων τάξεων, η οποία νομιμοποιεί τα πολιτισμικά και κοινωνικά προνόμιά τους. Και είναι ιδιαίτερα κρίσιμο να γίνει αυτό μέρος της συλλογικής συνείδησης, καθώς, σε αντίθεση με την οικονομική αποστέρηση η οποία γίνεται αυτομάτως αντιληπτή από όσους τη βιώνουν, η πολιτισμική ένδεια συνεπάγεται την έλλειψη συνείδησης της ένδειας αυτής.

1. Ν. Παναγιωτόπουλος (2022). *Αναγνώσεις και Αναγνώστες: Το βιβλίο και το κοινό του στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg.

Σε ποια κατάσταση βρισκόμαστε μετά από σχεδόν σαράντα χρόνια προσπαθειών, και δράσεων, πολιτισμικού εκδημοκρατισμού στη χώρα μας; Επιβεβαιώνονται δύο θεμελιώδη κοινωνιολογικά γεγονότα: αφενός, η έντονη συσχέτιση μεταξύ πολιτισμικής ανάγκης και ζήτησης, σχολικού κεφαλαίου και κοινωνικής καταγωγής· αφετέρου, η ειδική συμβολή της κοινωνικής καταγωγής, καθώς έχουμε διαπιστώσει ότι, σε άτομα που έχουν το ίδιο σχολικό κεφάλαιο, όσο απομακρύνονται από τους σχολικά νομιμότερους πολιτιστικούς τομείς, τείνει να αυξάνει το βάρος της κοινωνικής καταγωγής τους στο σύστημα των παραγόντων που εξηγούν την εκ μέρους τους πολιτισμική ανάγκη και ζήτηση. Παρατηρείται, βέβαια, αύξηση του αριθμού των ανθρώπων που καταναλώνουν πολιτισμικά αγαθά, η οποία όμως αφορά τις μεσαίες τάξεις και οφείλεται κυρίως στην εντατικοποίηση της πολιτισμικής κατανάλωσης από εκείνα τα τμήματα των μεσαίων τάξεων που ήδη κατανάλωναν, έστω σε μικρότερο βαθμό, πολιτισμικά αγαθά. Κοντολογίς, η πρόσβασή μας σήμερα στην «υψηλή κουλτούρα» εξακολουθεί να καθορίζεται από την πολιτισμική και κοινωνική κληρονομιά που διαθέτουμε και άρα η πρόσβαση των εστέτ στην πολιτισμική καθολικότητα αποτελεί το προϊόν ενός προνομίου, του προνομίου να έχει το *μονοπώλιο* ενός αγαθού που οφείλει να είναι *καθολικό*. Η προαναφερθείσα, εξάλλου, πρόσβαση συνδέεται με την πολιτισμική εμπειρία ανθρώπων των οποίων το βιοτικό ύψος αποτελεί προϊόν της απόστασής τους από τις αναγκαιότητες της καθημερινής ζωής².

Σήμερα, που η λογική της πολιτισμικής διαχείρισης και διάχυσης που αναπτύσσεται τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς κυριαρχείται από τις αρχές του μάρκετινγκ, είναι μείζονος σημασίας να επεξεργαστούμε τους σκοπούς και τα μέσα ενός επιστημονικά θεμελιωμένου πολιτικού αγώνα με στόχο την οικουμενικοποίηση των όρων πρόσβασης στο οικουμενικό. Ο αγώνας αυτός οφείλει να αντιπαρατεθεί τόσο στις βεβαιότητες των υποστηρικτών της κουλτούρας ως προνομίου όσο και στον σχετικισμό εκείνων οι οποίοι απλώς αναποτελεσματικά επικυρώνουν ως γεγονός την πολιτισμική αποστέρηση των περισσότερων ανθρώπων. Γιατί; Θα αρκούσε ίσως να πούμε ότι ο στόχος του εκδημοκρατισμού των οικονομικών και πολιτιστικών προϋποθέσεων για την πρόσβαση στο καθολικό είναι αυτονόητα νόμιμος. Δεν αρκεί όμως. Στις μέρες μας, η πολιτισμική κατανάλωση διεθνώς συμβάλλει στη θεμελίωση της αλαζονείας των κυρίαρχων τάξεων. Οι κυρίαρχες τάξεις –εφοδιασμένες με ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο εκπαιδευτικής και οικογενειακής προέλευσης, με ένα ισχυρότατο εργαλείο κοινωνιοδικίας, της θεωρητικής δικαιολόγησης των

2. P. Bourdieu (1999). *Η Διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (εισαγωγή Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Πατάκης.

προνομίων τους, που εκφράζεται με την αποκήρυξη κάθε «ακαλλιέργητου» και «ευτελούς» βίου και παίρνει τη μορφή ενός ρατσισμού της ευφυΐας και της χάρης, με την έννοια της καλαισθησίας και της γοητείας, του χαρίσματος– εμφανίζονται ως οι απολύτως νόμιμοι διατάκτες του σημερινού κόσμου. Ως ενσάρκωση της «νέας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας», διαθέτουν τις απαραίτητες ιδιότητες για να εμφανίζονται ως οι καλύτεροι δυνατοί ευπρεπιστές γι' αυτόν τον κόσμο στον οποίο κυριαρχούν: είναι διεθνείς, πολύγλωσσοι και πολυπολιτισμικοί, ευφυείς, μοδάτοι και φιλότεχνοι, σε αντίθεση με τους αυτόχθονες, τους «ντόπιους», τους «επαρχιώτες», τους «μωρούς», «άχαρους» και «άκομψους». Υπό αυτή τη θεώρηση, οι φτωχοί έχουν «αυτό που τους αξίζει», γιατί είναι «ανόητοι», «ανίκανοι πνευματικά» ή «τεμπέληδες». Στο νεοδαρβινικό βασίλειο των «καλύτερων» και των «εξυπνότερων», σε μια εποχή όπου οι «πολιτιστικές εκδηλώσεις» σαρώνουν σαν επιδημία, τα θύματα ενός τόσο ισχυρά νομιμοποιημένου τρόπου κυριαρχίας θίγονται πολύ βαθιά, πλήττεται η ίδια η εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους³.

Αν όμως ο αγώνας αυτός είναι πολιτικά νόμιμος, δεν είναι και κοινωνικά δεδομένος. Τα εμπόδια είναι πολλά. Όχι μόνο τα γενικότερα εμπόδια τα οποία προέρχονται από τα υποσυστήματα που επηρεάζουν το πολιτισμικό πεδίο, αλλά και τα πιο κεκαλυμμένα εμπόδια, που ενυπάρχουν ενδογενώς σε αυτό. Κατ' αρχάς, οι κυρίαρχες πολιτισμικές πολιτικές βασίζονται σε μια πολιτική θεώρηση, επιστημονικά αθεμελίωτη, η οποία διαχωρίζει το οικονομικό και το πολιτισμικό από το κοινωνικό, εξαιτίας μιας κακοχωνεμένης κοινωνικής επιστήμης που ασκείται στον χώρο εξέτασης του πολιτισμικού πεδίου. Αρκεί να δει κανείς, λόγου χάριν, τις ανθρωπολογικά και επιστημολογικά αθεμελίωτες, επίσης, θεωρίες της μάθησης, που ενεργοποιήθηκαν στα άπειρα προγράμματα πολιτισμικής διάχυσης τα οποία υλοποιήθηκαν τα τελευταία σαράντα χρόνια του πολιτισμικού «μπουμ».

Είναι καιρός να συνειδητοποιηθεί το γεγονός πως δεν μπορούμε να επιδράσουμε σε τέτοια λεπτής διαφοροποίησης περιβάλλοντα, όπως της ανάγνωσης, με μορφοκρατικές και καθολικευτικές μεταρρυθμίσεις, που δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν μεθοδικά τις ιδιαιτερότητές τους. Επείγει όσοι επεξεργάζονται πολιτικές για την ανάγνωση να σκεφτούν στωικά τη διάκριση ανάμεσα στο τι εξαρτάται από αυτούς και στο τι δεν εξαρτάται από αυτούς. Η αρχή του μεγαλύτερου λάθους τους μέχρι σήμερα έγκειται μάλλον στην άγνοια αυτών των ορίων τους.

Τελευταία, αν και η σύγχυση και η αναποτελεσματικότητα που απορρέουν από τον, ούτως ή άλλως περιορισμένο, χώρο της πολιτικής για την ανάγνωση και που

3. Ν. Παναγιωτόπουλος & Μ. Βιδάλη (2019). *Libido Artistica: Κοινωνική κριτική της καλλιτεχνικής ζήτησης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

οδηγούν σε επικίνδυνη πολιτική αδιαφορία, μπορούν εξίσου να αποτελέσουν την ευκαιρία για μια διερεύνηση των πραγματικών βάσεων πολιτικών όντως αποτελεσματικών, στον βαθμό που το επιτρέπει, βέβαια, το δεδομένο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο. Σε κάθε περίπτωση, οι πολιτικές αυτές οφείλουν να έρθουν σε ρήξη με την ακραία τεχνοκρατία, η οποία τείνει να αναγνωριστεί ως αναγκαία και ως προς τη διάχυση της ανάγνωσης και του βιβλίου, και η οποία συνδυάζεται συνήθως με τον οικονομισμό προκειμένου να υποκαταστήσει την απουσία μιας ουσιαστικής επινοητικής πολιτικής, βασισμένης στην εις βάθος γνώση του κοινωνικού κόσμου.

Οι πολιτικές που φιλοδοξούν να είναι αποτελεσματικές οφείλουν να πάψουν να σκέφτονται με την κανονιστική λογική «τοις πάσι» (*omnibus*), τη λογική τού για όλους και για πάντα, και να ασκούνται βάσει μιας μορφής ορθολογικής περιπτώσιολογίας, συνδυάζοντας το ενδιαφέρον για την κάθε ιδιαίτερη περίπτωση με τη γνώση των γενικών νόμων που διέπουν τη λειτουργία των πολλαπλών ενεχόμενων μικρο-περιβαλλόντων, καθώς και με τη γνώση των δυνάμεων και των πολύ ιδιαίτερων συμφερόντων των ανθρώπων από τους οποίους εξαρτάται η επιτυχία του εγχειρήματος. Αν δεν γίνει κάτι τέτοιο, οι καλύτερες προθέσεις του κόσμου κινδυνεύουν να οδηγήσουν σε αποτελέσματα εκ διαμέτρου αντίθετα με τους επιδιωκόμενους στόχους⁴.

Σε επίπεδο ιδεών, συχνά συνυπάρχουν οι πιο ανυπόμονες και υπερβολικές μορφές προοδευτισμού με έναν συμπλεγματικό φιλοσοφικό αριστοκρατισμό, ο οποίος θαυμάζει και αποδέχεται ιδέες χωρίς να θεωρεί προαπαιτούμενη την κατανόησή τους· τελευταία κυριαρχεί, επίσης, ξανά μια πνευματική έξη η οποία συνδέει την ακραία απαίτηση για πολιτική ριζοσπαστικότητα –εκ μέρους ενός ψευδο-επαναστατικού ονειρισμού, που νομίζει ότι όσο πιο κυνικός, σαρκαστικός, ανίερος ακουστεί, τόσο πιο πολύ θα αναδειχτεί η καινοτόμος λάμψη του– με την πνευματική χαλαρότητα ενός ψευδο-διανοουμενισμού, ο οποίος συχνά κολακεύει τις τεχνικές που μιμούνται την πολιτισμική καινοτομία αλλά δεν τη δημιουργούν· τέλος, έχουμε, βέβαια, και πολλούς από εκείνους που ζουν από και για τη «διακυβέρνηση» του πολιτισμού, φυλακισμένους στο διάζευγμα του πεσιμισμού και του κυνισμού, αδιάφορους για τον συνδυασμό της πραγματικότητας με τις ουσιώδεις αξίες. Κοινοτολογίες, οι δράσεις του πολιτικού αγώνα που πρέπει να δοθεί θα λάβουν χώρα σε ένα πολιτισμικό πεδίο όπου οι κυρίαρχες τοποθετήσεις αιωρούνται μεταξύ του λαϊκιστικού αντιδιανοουμενισμού και του ανιστόρητου και κρυφορατσιστικού αισθητισμού. Πρόκειται, ωστόσο, για έναν αγώνα που δεν μπορεί παρά να προ-

4. Ν. Παναγιωτόπουλος (διεύθ.) (2004). *Για την Εκπαίδευση του Μέλλοντος: Οι προτάσεις του Πιερ Μπουρντιέ*. Αθήνα: Νήσος.

σπαθήσει να συνοδεύσει την κάθε επιμέρους δράση η οποία θα έχει στόχο την καθολικοποίηση των πολιτισμικών απαιτήσεων με προσπάθειες καθολικοποίησης των όρων πρόσβασης σε αυτές τις απαιτήσεις.

Σε αυτή την προοπτική, ποια τα μέσα και τα εργαλεία του αγώνα αυτού; Μπορούμε να παραθέσουμε ενδεικτικά κάποιες προοπτικές. Κάθε πολιτική πολιτισμικής διάχυσης τίθεται απέναντι σε τρία συστήματα δυνατών στόχων: πρώτον, ως στρατηγική προσπλουτισμού, μπορεί να στοχεύσει να οδηγήσει το μεγαλύτερο μέρος του υπό θεώρηση πληθυσμού στην υιοθέτηση πολιτισμικών πρακτικών· δεύτερον, υιοθετώντας στρατηγικές επανοικειοποίησης των λαϊκών πολιτισμών, μπορεί να στοχεύσει στη διασφάλιση της πολιτισμικής αξιοδότησης των συμβολικών μορφών των λαϊκών τάξεων· τρίτον, παρεμβαίνοντας στην παραγωγή των μορφών των συμβολικών αγαθών, μπορεί να στοχεύσει στην ακύρωση του συνόρου ανάμεσα στην ελίτ κουλτούρα και στην κουλτούρα που προσδιορίζει την πρακτική πολλών – ο γνωστός αυτός επαναστατικός στόχος μετασχηματίζεται τελικά σε στρατηγική ανατροπής των συνηθισμένων σχέσεων μεταξύ της νόμιμης κυρίαρχης κουλτούρας και των μορφών της υποκουλτούρας.

Και οι τρεις αυτοί στόχοι έχουν ιδιαίτερες δυσκολίες στην πραγμάτωσή τους, όπως έχει καταδείξει ο J.-C. Passeron⁵. Κατ' αρχάς, ο αποστολικός χαρακτήρας του πρώτου στόχου, η διάχυση των λόγιων έργων στο πλατύ κοινό, βασίζεται στον εθνοκεντρισμό που κατοικεί σε κάθε κυρίαρχη κουλτούρα και συναντά τα όριά του –όρια ταυτόχρονα αισθητικά και κοινωνικά– στην ποικιλία των πολιτισμικών αυθαιρεσιών που συνδέονται με το εκάστοτε βιοτικό ύφος των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Η επιχείρηση του πολιτισμικού προσπλουτισμού ορίζεται από τη βεβαιότητα της κατοχής του νόμιμου ορισμού του πολιτισμού και της τέχνης, και επικεντρώνει το ενδιαφέρον της και την προσπάθειά της στην αποτελεσματικότητα των δράσεών της, οι οποίες έχουν πάντα έναν αποστολικό χαρακτήρα. Τα περιορισμένα αποτελέσματα του στόχου αυτού οδηγούν στην κριτική του τρόπου λειτουργίας των θεσμών που έχουν επιφορτιστεί με τις δράσεις του, στην κριτική, επίσης, της λογικής των ίδιων των προγραμμάτων, καθώς και του τρόπου με τον οποίο επιλέγονται ή εκπαιδεύονται οι υπεύθυνοι υλοποίησής τους. Ο στόχος αυτός έρχεται σε αντίθεση με τη λογική του «πολιτισμικού σχετικισμού», ο οποίος θέτει υπό αμφισβήτηση την καθιέρωση της «υψηλής κουλτούρας», κλασικής ή πρωτοποριακής, ως μοναδικής.

Ως προς το σχέδιο της επανοικειοποίησης των λαϊκών πολιτισμών, αν και αποφεύγει εξ ορισμού τον προηγούμενο σκόπελο, παρατηρούνται παραλυτικές

5. J.-C. Passeron (1991). *Le Raisonnement Sociologique: L'espace non-poppérien du raisonnement naturel*. Paris: Nathan, pp. 292-354.

αντιφάσεις σε όσους το υλοποιούν –τις οποίες γνωρίζουμε από την εμπειρία του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού» κατά το παρελθόν–, καθώς οδηγούνται συχνά αφενός στην αναστοχαστική διερώτηση αν οι ίδιοι είναι περισσότερο «λόγιοι» ή περισσότερο «λαϊκοί» (η διερώτηση αυτή προσδιορίζεται από τη φύση του συστήματος των σχέσεων μεταξύ κοινωνικού πεδίου, πεδίου εξουσίας και πεδίου παραγωγής πολιτισμικών αγαθών, γεγονός που περιορίζει δραστικά την αυτονομία του στόχου και συνεπώς την αποτελεσματικότητα κάθε δράσης υλοποίησής του), αφετέρου σε έντονες αντιπαραθέσεις με ομάδες διανοουμένων με τις οποίες ανταγωνίζονται για το μονοπώλιο του label της ορθής γραμμής, με αποτέλεσμα η ίδια η στόχευση της πολιτιστικής δράσης να χάνεται μέσα στους μηχανισμούς των αντιπαραθέσεων.

Τέλος, όπως σημειώνει πάντα ο J.-C. Passeron, το σχέδιο της επαναστατικής επανίδρυσης της δημιουργίας συγκροτεί αναμφίβολα την πιο παλιά πολιτισμική στρατηγική. Η ιστορία της προσπάθειας να θεμελιωθεί μια *ars nova*, η οποία θα αποδομούσε τις ακαδημαϊκές ρουτίνες καταστρέφοντας τα σύνορα των γούστων, των τάξεων και των εθνών, απέδειξε πως τέτοιου τύπου επανιδρύσεις δεν κατόρθωσαν ποτέ να ακυρώσουν στην πράξη τα σύνορα μεταξύ των καλλιεργημένων ομάδων και της «μάζας», της οποίας η ζώσα κουλτούρα παραμένει στενά συνδεδεμένη με τις ειδικές κοινωνικές συνθήκες που την παράγουν· επιπλέον, στις σύγχρονες κοινωνίες διευρύνονται συνεχώς οι συμβολικές διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις. Πράγματι, όλα –από τις εγγενείς αντιφάσεις του πολιτισμικού καθοδηγητισμού έως τη δυσκολία να πληρωθούν πολιτισμικο-κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που θα παραγάγουν έργα ικανά να προσληφθούν από όλους– μας πείθουν πως ακόμη και στις σημερινές κοινωνίες της μαζικής κατανάλωσης παρατηρείται εντατικοποίηση των συμβολικών διαφοροποιήσεων και συγκρούσεων, και το συμβολικό, το πολιτισμικό αγαθό αποτελεί μια ιδιοκεντρική δραστηριότητα, σημαδεμένη από τη δική της οικολογία, από τις δικές της ταυτότητες και ιδιαιτερότητες ως προς το νόημα και τη φόρμα της.

Με δεδομένες τις καταστάσεις του πεδίου πολιτισμικής παραγωγής, της γραφειοκρατικής διαχείρισης του πολιτισμού, του εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου, καθώς και των σχέσεων μεταξύ του πολιτισμικού πεδίου και του σχολικού πεδίου, μεταξύ του πεδίου της διανόησης και του πολιτικού πεδίου, οι πολιτικές πολιτισμικού εκδημοκρατισμού στη χώρα μας οφείλουν να είναι υβριδικού τύπου και να συνδυάζουν, κατά περίπτωση και κατά τομέα δράσης, τα τρία συστήματα στόχων που προαναφέρθηκαν μέσω πολλών, μικρών και εύστοχων κινήσεων, ικανών να ενεργοποιήσουν τα γρανάζια που μπλοκάρουν σήμερα τις διαδικασίες πολιτισμικού εκδημοκρατισμού. Τέτοιας λογικής μεταρρυθμιστικές πολιτικές οφείλουν να επαναδιαπραγματευθούν τις σχέσεις με το σχολείο και έναν αποτελεσματικό τρόπο

λειτουργίας του, συνδεδεμένο οργανικά με όλο το σύστημα των ειδικών φορέων που είναι απαραίτητοι για την παραγωγή της πολιτισμικής κατανάλωσης, της πολιτισμικής ζήτησης, του πολιτισμικού γούστου ως διάθεσης και ως ικανότητας-αρμοδιότητας⁶.

Σε κάθε περίπτωση, είναι επιβεβλημένη η επίγνωση πως η πολιτισμική πολιτική αποτελεί το μόνο εργαλείο πραγματικού εκδημοκρατισμού των σπάνιων απολαύσεων. Κάθε αντίσταση σε αυτήν, όπως σημείωνε ο Passeron, αποτελεί δείκτη αριστοκρατικής στάσης, της προσπάθειας να κρατήσει κανείς για τον εαυτό του ένα προνόμιο το οποίο συνδέεται με την κοινωνική καταγωγή του και/ή τη θέση του – είναι σαν να θες να βιώσεις τη φαρισαϊκή ευχαρίστηση μιας πολιτισμικής τιμωρίας ενάντια σ' εκείνους που δεν μπορούν να βιώσουν το προνόμιο αυτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bourdieu, P. (1999). *Η Διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης* (εισαγωγή Ν. Παναγιωτόπουλος, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Πατάκης.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2004). *Για την Εκπαίδευση του Μέλλοντος: Οι προτάσεις του Πιερ Μπουρντιέ*. Αθήνα: Νήσος.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2022). *Αναγνώσεις και Αναγνώστες: Το βιβλίο και το κοινό του στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παναγιωτόπουλος, Ν., & Βιδάλη, Μ. (2019). *Libido Artistica: Κοινωνική κριτική της καλλιτεχνικής ζήτησης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Passeron, J.-C. (1991). *Le Raisonnement Sociologique: L'espace non-proprié du raisonnement naturel*. Paris: Nathan.

6. Ν. Παναγιωτόπουλος & Μ. Βιδάλη (2019). *Libido Artistica: Κοινωνική κριτική της καλλιτεχνικής ζήτησης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.